

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ГРУПОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДЕРЖАВНОЇ І КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ

Кримінально-правові та кримінологічні заходи

В.Г. ЛИХОЛОБ, Ю.Д. МАРТИНЕНКО

Особливості механізму заподіяння шкоди інтересам, які охороняються правом, при групових насильницьких посяганнях на державне чи колективне майно обумовлюють і суттєві особливості вибору кримінально-правових заходів попередження злочинів.

Важливу роль у попередженні групових злочинів мають відігравати інститути і норми як Загальної, так і Особливої частини Кримінального кодексу України.

Норми Загальної частини КК визначають поняття співучасті, види співучасників, межі їх відповідальності, мету і види кримінального покарання, загальні засади призначення покарання, обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність, добровільну відмову тощо. Норми Особливої частини КК визначають коло групових злочинів, встановлюють, в яких складах злочинів вчинення їх групою осіб (організованою, за попередньою домовленістю чи без такої) є кваліфікуючою обставиною, і передбачають конкретні санкції за вчинення названих діянь.

Існуюча система кримінально-правових норм, що регулює відповідальність за злочини, які вчинюються в групі, у цілому, на наш погляд, забезпечує реалізацію завдань по їх попередженню. У той же час в юридичній літературі розгорнулася дискусія щодо підстав відповідальності за участь в організованій злочинній діяльності.

Наприклад, С.А.Єфремов підкреслює, що діяльність, в якій вчинення злочинів поставлено "на потік", являє собою систему дій організованої зграї, але не всі її члени беруть безпосередню участь у здійсненні злочинного посягання. Це ті з них, хто виконують управлінські, охоронні, розвідувальні та

Лихолоб Василь Григорович – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри кримінології Української академії внутрішніх справ, полковник внутрішньої служби;

Мартиненко Юрій Дмитрович – викладач кафедри юридичної соціології, старший лейтенант міліції.

інші функції, безпосередньо не пов'язані із здійсненням злочинних посягань, якими реалізуються цілі цього злочинного угруповання. Автор підкреслює, що вчинки таких осіб залишаються поза дією закону, і їх не можна притягти до кримінальної відповідальності, тобто мова йде про недосконалість ст. 19 КК України¹.

На наш погляд, позиція автора є необґрунтованою. Якщо вести мову про організатора злочину, то його не можна вважати бездіяльним. Організатор – це завжди активно діючий співучасник, що, до речі, визнає й сам автор, говорячи, що хоча організатор особисто злочину не вчиняв, тобто "не був виконавцем", але здійснював функції, спрямовані на створення умов для вчинення злочину іншими членами злочинного угруповання. В ч. 4 ст. 19 КК, в якій окреслюється поняття організатора, саме й маються на увазі ті ситуації, коли особа ніяких інших функцій співучасті не виконує. Організатор несе відповідальність за співучасть у тому злочині (злочинах), який вчинив виконавець (виконавці).

Хоч організатор, створивши злочинну групу для вчинення злочинів, сам безпосередньо участі в них не брав і якщо ця група навіть не вчинила жодного із задуманих нею злочинів, проте його дії являють собою готування до злочину, передбачене ст. 17 КК. Особа, яка створила злочинну групу (тобто її організатор) для вчинення, наприклад, розкрадання державного або колективного майна шляхом грабежу, несе відповідальність за готування до цього злочину за ч. 1 ст. 17 і ч. 2 ст. 82 КК.

Отже, навіть "невдала" (тобто така, що не привела до вчинення злочину) організаційна діяльність карається за чинним Кримінальним кодексом. Але з тим більшою підставою має наставати відповідальність для організатора, коли організована ним група вчинила один чи декілька злочинів. У цьому разі організатор уже є співучасником злочину поряд з виконавцями, підмовниками і пособниками (ч. 4 ст. 19 КК). Дії такого організатора кваліфікуються за ч. 4 ст. 19 і тією ж статтею, за якою кваліфіковано дії виконавців. Так, організатор групи, яка вчинила, наприклад, розбій з метою заволодіння державним чи колективним майном, відповідатиме за ч. 4 ст. 19 і ч. 2 ст. 86 КК. Саме ці статті й визначають межі його відповідальності, як і ч. 7 ст. 19 КК, котра вимагає від суду враховувати при призначенні покарання "ступінь і характер участі кожного із співучасників у вчиненні злочину"². Тобто чинний кримінальний кодекс дає всі можливості для визначення відповідальності будь-якого співучасника злочину, у тому числі й організатора.

Разом з тим з метою вдосконалення інституту співучасті, який повинен відображати специфіку організованої злочинної діяльності, слід, на нашу думку, законодавчо визначити поняття організованої злочинної діяльності, в якому відобразити той факт, що вона є специфічною різновидністю

співучасті – спільного вчинення злочинів особами, які об'єдналися з цією метою в стійке злочинне угруповання.

Це загальне положення має знайти свою конкретизацію в нормах Особливої частини кримінального закону, де була б передбачена, наприклад, відповідальність за організаційну діяльність по створенню і керівництву злочинними угрупованнями, а так само за участь у них.

У новому кримінальному законодавстві, на наш погляд, доцільно виділити спеціальний склад, який передбачав би найсуворішу відповідальність посадових осіб за встановлення контактів з організованим злочинним угрупованням з корисливою метою, тобто за корупцію.

При корумпуванні посадова особа водночас є членом як тієї чи іншої державної системи, так і загальної системи організованої злочинності. При цьому важливо, що систематичне одержання цією особою винагороди в даному випадку стає основним джерелом засобів її існування.

Чинне кримінальне законодавство вміщує цілу систему кримінально-правових норм, що сприяють своєчасному розкриттю злочинів і попередженню настання шкідливих наслідків. Проте норм, які б стимулювали швидке розслідування групових злочинів, роз'єднання злочинних організованих груп, кримінальне законодавство не має, хоча необхідність їх у сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю очевидна. Така норма може бути самостійною або ж доповненням до ст. 18 КК, але в будь-якому випадку мати загальну силу і розповсюджуватись на всіх учасників групових злочинів³.

Важливе значення в попередженні організованої злочинності має правильне призначення покарання учасникам злочинних угруповань. У відповідності зі ст. 22 КК України в числі цілей кримінального покарання названо й попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Їх реалізація багато в чому залежить від індивідуального підходу при призначенні покарання.

Особливе значення індивідуалізація покарання має при вирішенні питання про відповідальність учасників організованих злочинних формувань. В юридичній літературі та керівних постановах Верховного суду України неодноразово зверталась увага на те, щоб по кожному злочину були виявлені всі учасники і в першу чергу - організатори й підмовники неповнолітніх. Кожен з них повинен нести свою міру відповідальності, своє покарання⁴.

Проте вивчення кримінальних справ про розкрадання державного і колективного майна шляхом грабежу і розбою показало, що органи попереднього слідства в постанові про притягнення особи як обвинуваченого часто не конкретизують дії кожного співучасника пограбування чи розбійного

нападу. У ряді випадків обвинувачення співучасників формулюється однаково, без чіткої диференціації їх ролі у вчиненні організованих злочинних посягань. Характер і ступінь участі в організованій злочинній діяльності не завжди встановлюються і відображаються судом у вирокі. Це знижує попереджувальну силу кримінального покарання в боротьбі з організованою злочинністю. Суди, не враховуючи підвищеної небезпеки особистості організаторів злочинних угруповань, інтенсивність їх участі в злочинній діяльності, часто призначають їм однакову з іншими співучасниками міру покарання. Нівелювання в призначенні покарання організаторам і рядовим учасникам злочинних угруповань створює ілюзію безкарності головних винуватців, що знижує ефект спеціального і загальнопопереджувального впливу призначеного покарання⁵.

"Якщо другорядний учасник злочину, – зазначав І.І.Карпець, – понесе більш суворе покарання, ніж, скажімо, його організатор, то покарання виявиться несправедливим і тому багато де в чому загубить своє попереджувальне значення, залишивши в покараного почуття гіркоти, а може й озлобленості, що накладе відбиток на його поведінку не тільки в місці позбавлення волі, але, можливо, й після звільнення з нього"⁶. Це зауваження повною мірою відноситься й до організаторів злочинних угруповань.

Враховуючи підвищену суспільну небезпеку організаторів злочинних угруповань та позитивний досвід кримінального законодавства ряду європейських держав, вважається за доцільне для більш повної диференціації відповідальності співучасників у деяких найбільш небезпечних складах злочинів, які, як правило, вчинюються організованими групами (ст. 69, 69¹, 70, 71, 80, 82, 86, 86¹, 187³, 217, 229¹ КК), ввести спеціальний кваліфікований склад, який би передбачав підвищену відповідальність організаторів цих злочинів.

У підвищенні ефективності кримінально-правових заходів боротьби зі злочинами, що вчинюються організованими угрупованнями, максимально точний вибір судом міри кримінального покарання організаторам та іншим учасникам злочинних груп має служити суттєвим фактором попередження організованої злочинності і здійснювати позитивний вплив на виправлення та перевиховання цих осіб. До числа кримінально-правових заходів, які можуть чинити попереджувальний вплив на створення злочинних угруповань, на наш погляд, слід віднести й обов'язкове застосування додаткових покарань до учасників злочинних груп, і насамперед до їх активного, лідируючого ядра (організаторів, підмовників, ініціаторів, найбільш активних учасників).

Аналіз практики показує, що суди недооцінюють ролі додаткових покарань як заходу попередження організованої злочинності, призначаючи їх не більше як третині учасників організованих угруповань. Тим часом добре відомо, що сам по собі факт притягнення до кримінальної

відповідальності учасників таких угруповань повністю не пориває внутрігрупові зв'язки, що склалися, і які, як показало проведене нами дослідження, продовжують зберігатися і в місцях позбавлення волі.

Організатори та інші учасники злочинних угруповань, які є рецидивістами, після засудження ще довго зберігають злочинні зв'язки, після повернення з місць позбавлення волі в ті місця, де здійснювали злочини, нерідко поновлюють старі зв'язки, знову створюють злочинні групи і вчинюють злочини. Все це зумовлює необхідність більш широкого застосування до організаторів та інших учасників злочинних угруповань додаткових заходів покарання. Це сприятиме посиленню попереджувального значення кримінального покарання і підвищенню його ефективності в боротьбі з організованою злочинністю.

Кримінологічні заходи попередження організованої злочинності поділяються на загальні та спеціальні.

До загальних заходів попередження злочинності відносяться підвищення матеріального і культурного рівня життя людей; поліпшення діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю; більш глибокий аналіз природи і характеру протиріч, що детермінують злочинність, їх криміногенних сторін і особливостей, способів і засобів вирішення і усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів організованими угрупованнями; підвищення дієвості оперативно-службової роботи органів внутрішніх справ по попередженню, своєчасному розкриттю і розслідуванню групових злочинів.

Спеціальні заходи попередження групових злочинів мають бути спрямовані на виявлення та усунення обставин, які сприяють формуванню організованих злочинних груп; виявлення і роз'єднання груп з антисуспільною спрямованістю; встановлення учасників злочинних груп і ролі, яка виконувалась кожним з них; виявлення лідируючого ядра групи (організаторів, підмовників, ініціаторів); визначення характеру та ступеня її стійкості; планування тактики оперативно-розшукових і слідчих дій по виявленню, роз'єднанню та ліквідації злочинних угруповань.

При організації і плануванні попереджувальних заходів у боротьбі з груповими злочинами органам внутрішніх справ слід урахувувати всі без винятку ознаки злочинних і дозлочинних формувань: ступінь організованості, згуртованості внутрігрупових відносин; стійкість угруповань, склад учасників (дорослі, неповнолітні, дорослі і неповнолітні); антисуспільну спрямованість, групу мотивацію тощо.

Слід зазначити, що останнім часом органи внутрішніх справ України значно активізували свої зусилля, спрямовані на виявлення і ліквідацію бандитських угруповань, організованих злочинних формувань. Проведено тисячі спеціальних операцій, в результаті яких тільки в 1994 р. знешкоджено близько

16 тис. злочинних груп, у тому числі близько 2 тис. організованих, понад 200 таких, що мали у своєму розпорядженні вогнепальну зброю, близько 300 – з міжрегіональними та понад 90 – з міжнародними зв'язками. Загальна кількість учасників викритих злочинних груп складає близько 10 тис. чоловік, вилучено понад 5 тис. одиниць вогнепальної зброї, з них 700 автоматів, більш ніж 20 тонн наркотичних засобів, близько 3 млн. доларів в іноземній валюті⁷.

Поряд із заходами по виявленню і викриттю бандитських та інших насильницьких злочинів так званого загальнокримінального характеру значні зусилля міліції спрямовуються на боротьбу з організованою злочинністю, що проникає у сферу економіки, її комерційний сектор, банківські, кредитно-фінансові структури. Триває робота по викриттю корумпованих зв'язків злочинних елементів.

Проте викриття та знешкодження окремих угруповань ділків і хабарників не вирішує проблеми боротьби з організованою злочинністю як системою. На зміну викритим і засудженим приходять інші. Тому розраховувати тільки на правоохоронні заходи боротьби з організованою злочинністю було б помилковим. Але не слід, на наш погляд, і недооцінювати правові заходи. Пріоритет соціально-економічних форм боротьби з організованою злочинністю, який повинен бути забезпечений, не означає, що держава і суспільство можуть відмовитись від усіх інших способів боротьби з цим злом⁸.

Зокрема, слід удосконалити законодавство, у тому числі й кримінально-процесуальне. Сьогоднішня практика оцінки доказів нерідко дозволяє членам злочинного угруповання, і особливо його організаторам, уникати відповідальності. Важливо розширити межі допустимості доказів, надання даним, які одержані оперативним шляхом, статусу доказів.

Особливу увагу необхідно приділяти попередженню групових злочинів неповнолітніх. Крім виявлення так званих тяжких, бездоглядних підлітків і проведення своєчасної і активної роботи по попередженню вчинення ними правопорушень, важливого значення органи внутрішніх справ повинні надавати боротьбі з втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво та інші види антисуспільної поведінки.

Практика засвідчує, що найпоширенішим способом втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність є залучення до пияцтва. Подальший крок – пропозиція скоїти злочин з метою дістати гроші для пиятики. За даними нашого дослідження, до такого способу вдавались близько 80 % злочинців-втягувальників. Однак не всі працівники міліції знають про те, що "пропозиція скоїти злочин є закінченим складом цього злочину, незалежно від того, скоїв підліток задумане чи ні"⁹.

На жаль, практичні працівники не використовують цього важливого резерву в попередженні групових злочинів неповнолітніх. Факти притягнення до відповідальності дорослих за однією тільки ст. 208 КК України поодинокі, що суттєво знижує попереджувальну силу кримінального закону в боротьбі з груповими злочинами неповнолітніх.

Щорічно в Україні за ст. 208 та відповідними іншими статтями КК притягується до кримінальної відповідальності приблизно 600-800 дорослих осіб, які займалися залученням неповнолітніх до вчинення різноманітних злочинів, а засуджуються з них лише 17-20 %. Деяко більша кількість дорослих притягується до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у групі з неповнолітніми – щорічно від 3000 до 4000 осіб, в основному за крадіжку державного, колективного чи індивідуального майна¹⁰.

Отже, чинне законодавство дає всі можливості для притягнення до кримінальної відповідальності будь-яких учасників організованого злочинного угруповання, у тому числі й організаторів цієї злочинної діяльності. Разом з тим деякі з правових норм КК України все ж потребують подальшого вдосконалення.

¹ Див.: Ефремов С.А. Об основаниях ответственности за участие в организованной преступной деятельности // *Правова система України: теорія і практика*. К., 1993. С. 388; Иванов Н.Г. Организованная преступность и совершенствование уголовного законодательства о соучастии // *Сов. гос. и право*. 1990. № 7. С. 65-72.

² Див.: Бажанов М., Сташис В. Про застосування ст. 19 КК України // *Право України*. 1994. № 9. С. 19-20; Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. К., 1986. С. 124.

³ Див.: Савченко Д.Л. О совершенствовании системы норм уголовного права Украины, регулирующих ответственность соучастников преступления // *Правова система України: теорія і практика*. К., 1993. С. 436.

⁴ Див.: Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та громадського майна на підприємствах і в організаціях агропромислового комплексу: Постанова Пленуму Верховного суду України від 27 березня 1987 р. // *Кримінальний кодекс України*. К., 1993. С. 185-189.

⁵ Див.: Коровин А.А. Криминологическая характеристика лиц, совершивших грабежи и разбои, и их перевоспитание в местах лишения свободы: Автореф. дис. ... канд.юр. наук. М., 1974.

⁶ Див.: Карпец И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973. С. 173.

⁷ За матеріалами МВС України за 1994 р.

⁸ Див.: Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України // *Преступность в Украине: Бюллетень законодательства и юридической практики Украины*. 1994. № 2. С. 114-131.

⁹ Див.: Шость Н.В. Проблемы борьбы с вовлечением несовершеннолетних в преступную и иную антиобщественную деятельность. Харьков, 1992. С. 36.

¹⁰ Поточний архів МВС України.